

ТАЪЛИМ ТИЗИМИ САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШДА МУСТАҚИЛ ТАЪЛИМНИНГ ЎРНИ

Шахноза Хайитова

Самарқанд Давлат тиббиёт институти

shhayitova@gmail.com

АННОТАЦИЯ

Талабаларнинг мустақил таълим фаолиятини ташкил қилишда алоҳида ёндашувни амалга ошириш муҳим аҳамиятга эга, бунда шахсий ёндашув, кўпинча, таклиф этилган вазифалар мазмуни орқали танлов асосида амалга оширилади. Ушбу мақолада муаллиф томонидан бугунги кунда олий таълим муассасалари талабалари мустақил таълим олиш орқали таълим самарадорлигини ошириш, уларнинг билиш қобилиятларини ривожлантириш борасида фикр юритилган.

Калит сўзлар: мустақил таълим, мустақил фаолият, мустақил иш, олий таълим, натижа, анализ, тажриба, таълим тизими, узлуксизлик, талаба.

THE ROLE OF INDEPENDENT EDUCATION IN INCREASING THE EFFICIENCY OF THE EDUCATION SYSTEM

Shakhnoza Hayitova

Samarkand State Medical Institute

shhayitova@gmail.com

ABSTRACT

It is essential to take a separate approach to the organization of independent learning activities of students, where the individual approach is often carried out on a selective basis through the content of the proposed tasks. In this article, the author discusses how to increase the effectiveness of education through the independent learning of students in higher education today, the development of their cognitive abilities.

Keywords: independent learning, independent activity, independent work, higher education, result, analysis, experience, education system, continuity, student.

КИРИШ

Жаҳон таълим соҳасидаги ривожланиш тенденциялари ахборотлашган жамиятда ўқитишнинг замонавий тизимини кенгроқ жорий этиш ва уларнинг самарадорлигини янада оширишнинг долзарблигини кўрсатмоқда. Европа

мамлакатларига хос глобал таълим муҳитини шакллантиришга илмий ёндашувлар шуни кўрсатадики, таълимнинг узлуксизлиги ва амалий йўналганлигини таъминлаш, мустақил таълим олиш, ижодий ривожланишга йўналтириш, ўқитишнинг янги форматларини фаол ривожлантиришда замонавий таълим тизимини яратиш ва улардан фойдаланиш механизмларини такомиллаштириш алоҳида аҳамият касб этмоқда.

Ривожланган давлатлар таълим тизимининг асосий талабларидан бири замон талабларига жавоб бера оладиган, ҳар томонлама етук, рақобатбардош, қўйилган муаммони мустақил ҳал қилиш лаёқатига эга, ўз устида ижодий ишлаб борадиган мутахассислар тайёрлашдир. Бу хусусиятларга эга бўлган кадрларни тайёрлашда мустақил иш тайёрлаш алоҳида ўрин тутди, чунки ахборот ва билимлар доираси жадал суръатлар билан ривожланиб бораётган ҳозирги кунда ҳамма маълумотларни фақат дарс машғулотларида бериб бўлмайди.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОДОЛОГИЯ

Қўйилган муаммо ва вазифалар бўйича маълум ечимга келиш ҳамда унинг оптимал вариантини танлаш учун керакли бўлган мустақил фикрлаш кўникмаси мустақил ижодий ишлаш жараёнида шаклланади ва мустаҳкамланиб боради. Юқори малакали кадрлар тайёрлашнинг муҳим омилларидан бири – бу таълим сифати ва самарадорлигини оширишдир. Таълим сифати ва самарадорлигини оширишда ўқитишнинг замонавий усуллари, шакл ва воситалари, муаммоли ўқитиш, хусусан, мустақил ишнинг ноанъанавий методлари ҳам муҳим ўрин эгаллайди. Замонавий таълим жараёни бу талабаларга фақат билим бериш, уларда фикрлаш қобилиятини ривожлантириш, олинган билимлардан фойдаланиш бўйича ўқув кўникмаларини шакллантиришдан иборат бўлмай, балки уларга мустақил билимларни қидириб топиш, ўзлаштириш шакллари, усуллари, воситаларини ўргатишдан иборат.

Ўқув фаолияти методи сифатида мустақил таълим ҳозирги даврда шахснинг зарур турини шакллантириш воситасидир. Мустақил таълим жараёнида ўқитишнинг мақсади-объектив воқеликни етарли даражада акс эттирувчи фаолият кўрсатувчи ўз-ўзини ривожлантирувчи боғланишлар тизимини шакллантириш ҳар бир талабанинг шахсий мақсадига айланади.

Динамик тизимни шакллантириш ишлари ҳар бир талабанинг онгида бажарилиши керак ва уни ҳеч ким бажара олмайди. Лекин бу иш ўта мураккаб

ва талабадан кўп энергия талаб қилади. Шунинг учун унинг муваффақияти ўқитувчининг малакали ёрдамни талаб қилади.

Унинг мазмуни ва тузилишида талабанинг билиш мустақиллигини, дидактик мақсадларни мустақил ҳал этиш заруратини шакллантиришга қаратилган тобора мураккаб вазифалар тизимидир.

Мустақил таълим жараёнида мустақил иш таълим воситаси ва ўқитиш шакли ҳамда илмий билим сифатида дидактик зиддият шакллари ва воситалари қўйилган.

Бу икки томоннинг тўлиқ бирлигига эришиш ҳар бир мустақил иш аниқ билиш вазифасини шакллантирадиган бўлса, у ҳолда ўрганиш асосан ўзининг ривожлантирувчи ва ўргатиш вазифаларини йўқотади.

Вазифани ҳал этиш ўқитувчига талабанинг ўқув жараёнини мақсадга мувофиқ бошқариш ва керакли назоратни амалга ошириш имконини беради.

Мустақил таълимни биз шундай таълим воситаси деб ҳисоблаймиз:

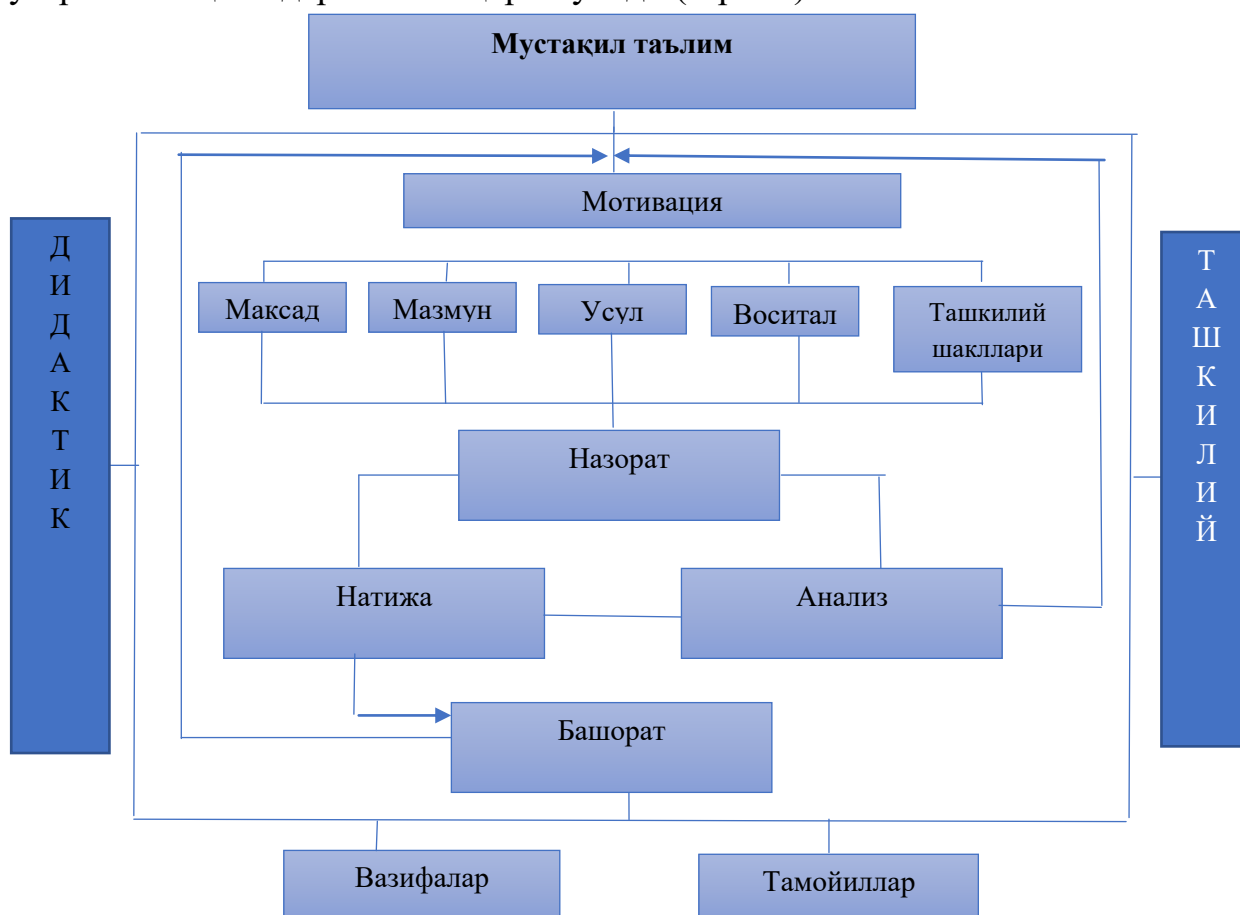
- дидактик тизимга мос келади;
- Ўқитувчининг билимдан билимгача бўлган ҳаракатининг ҳар бир босқичида билим вазифаларининг муайян аудиторияни ҳал қилиш учун зарур билим, кўникма ва малакалар ҳажми ва даражасини шакллантиради ва шунга мос равишда ақлий фаолиятнинг паст даражасидан юқори даражаларига ўтади;
- талабаларнинг билим мустақиллиги ва фаолиятига психологик муносабатни ривожлантиради;
- талабалар ўзлари томонидан амалга оширилади,
- ўқув жараёнида индивидуал ёндашувни амалга ошириш имконини беради.

Ўқув жараёнида мустақил таълим фаолиятни фаоллаштириш воситаси вазифасини бажаради ва қуйидаги вазифаларни бажаради:

1. Мустақил таълим ижодий билимларни онгли ўзлаштириш, чуқурлаштириш ва кенгайтириш учун ёрдам беради;
2. Мавзунини ижодий ўрганиш бўйича мавжуд кўникмалар такомиллаштирилади ва янгилари ишлаб чиқилади,
3. Талабанинг мустақил ҳаракатлари муайян фаннинг илмий билиш усуллари аниқлади, ижодий билишнинг зарур кўникмаларини эгаллайди.

Бу ўқув билимларининг энг бошланғич босқичи бўлиб, унда тафаккур ва билимлар дастлабки муносабатга киришади. Бу ҳолда талабаларнинг фаоллиги паст бўлиб, билим мустақиллиги фақат энг паст даражада – қайта ишлаб мустақиллик даражасида шаклланиши мумкин. Илгари эгалланган билимларни

танлаб актуаллаштириш зарур бўлган вазиятларда тафаккур ва билимларнинг ўзаро боғлиқлик даражаси юқори бўлади (1-расм).

1-расм. Мустақил таълимни фаоллаштиришнинг дидактик шарт-шароитлари

МУҲОКАМА

Бундай ҳолларда барча мавжуд билимлардан келиб чиқиб, талаба айнан шу билимларни, шунингдек, бир қатор индивидуал юксак ривожланган, лекин у томонидан амалга ошириладиган тор кўникмаларни масалалар ечиш жараёнида амалга ошириладиган ҳаракатлар кетма-кетлиги ва йўл-йўриқларига мувофиқ амалга оширади. Дарҳақиқат, талаба топшириқ ва билимларни ўзаро боғлайди, топшириқ шарт-шароитларини таҳлил қилади, муайян билимнинг потенциал имкониятларини муаммони ҳал этиш усули сифатида очиб беради, бу эса унинг фаоллигини юқори даражада таъминлайди [4].

Топшириқ шартларининг, унинг талаблари ва билимларининг мос келиши когнитив зиддиятни очиб берса, талаба томонидан англаш илмий ҳақиқатни излашга "жалб этиш самараси" бўлса, талабанинг фаоллиги янада ортади. Фаолиятнинг бу даражаси фақат муаммоли вазиятлар яратиш ва

олинган муаммоларни ҳал қилиш шароитидагина мумкин. Бундай ҳолатда талабанинг танқидий тафаккури маҳсулдор бўлиб, одатда, мавзу ичи ва мавзулараро боғланишларга асосланган билимларни кенг Cross-тизимга ўтказиш билан бирга олиб борилади. Шу билан бирга, билим мустақиллиги юқори даражаларда (қисман-изланиш ва ижодий мустақиллик) талабаларнинг билиш фаолиятини муваффақиятли шакллантириш, бир фаолиятнинг иккинчиси билан алмашилишининг алоҳида шарти сифатида шаклланади. Бу эса талабаларнинг билим ва билиш фаолияти усуллари ўзлаштиришининг репродуктивлиги ва ижодий хусусиятига асосланади. Реал таълим жараёнида билиш фаолиятининг бу компонентлари ўртасидаги муносабатлар диалектикаси жуда мураккабдир. У билиш объектидан ҳам, субъект нерв системасининг психофизиологик хусусиятларидан ҳам келиб чиқади, бу эса фаолият жараёнларида психофизиологик функцияларнинг алмашилишини ўзгаришини назарда тутаяди. Бу тамойилнинг бузилиши талабаларда салбий руҳий ҳолатларнинг пайдо бўлишига олиб келади, бу уларнинг ишлашига ва билимларининг сифатига таъсир қилади.

Шу билан бирга, бир қатор нашрлар мустақил таълимнинг ўзига хос хусусиятларини аниқлашга ҳаракат қилиб, унинг ўқув жараёнини активлаштиришдаги катта ролдан келиб чиқади. Тадқиқотчилар мустақил таълимнинг ўзига хос хусусиятларини ҳаракатлантирувчи кучлар деб биладилар ва унда талабаларнинг ўз мотивлари ҳаракат қилади [1, 3]. Ўқув, ижтимоий ва меҳнат фаолиятининг турли турларида мустақилликни шахс сифати сифатида шакллантириш масаласини ҳисобга олиб, улар талабаларнинг ўз фаолиятининг улкан ролини таъкидлайдилар.

Мустақил таълим қуйидаги вазифаларни ҳал этишга ҳисса қўшадиган кўп ўлчовли ҳодиса сифатида қаралади: билим ўзлаштиришнинг онги ва кучини ошириш; ҳар бир мавзу дастурига мувофиқ кўникма ва малакаларни шакллантириш ва турли манбалардан мустақил билим олиш, уларни чуқур тушуниш ва тизимга киритиш; олинган билим, кўникма ва малакаларни ҳаётда қўллаш муаммосини ҳал қилиш, ижтимоий фойдали иш-саноат ва ички; талабаларнинг билиш қобилиятларини ривожлантириш, кузатиш, инквизитивлик, мантиқий фикрлаш, билим олишда ижодий фаоллик ва бошқалар.; ақлий ва жисмоний меҳнат маданиятини шакллантириш; мақсадга еришишда мустақилликни тарбиялаш; самарали мустақил ишлаш кўникмаларини шакллантириш.

Талабаларнинг мустақил таълим билиш фаолиятининг асосий вазифаси ҳисобланади. Уни аудитория-амалий машғулотларда ташкил этиш мустақил ишларнинг ҳар хил турлари ва турларидан фойдаланиб амалга оширилади.

Талабаларнинг мустақил таълими-ахборот олишга, билим ва тажрибани шакллантиришга қаратилган онгли фаолиятдир. Уни тўғри ташкил этиш ўқитувчи ишининг натижаси ва талабалар муваффақиятига бевосита таъсир кўрсатади. Ўқитувчининг бу фаолиятни ташкил этиш ва бошқариш қобилияти унинг педагогик маҳоратининг асосий кўрсаткичларидан биридир. Ҳар бир талабанинг қобилиятлари ва уларнинг имкониятларидан келиб чиққан ҳолда, ўқитувчи ўқитишнинг шундай усуллари, методлари ва технологияларини танлай олиши керакки, бу белгиланган таълим-тарбия мақсадларига эришиш имконини беради. Гуруҳда айрим талабалар доимо фаол, тез ва қизиқиш билан ўқитувчининг ҳар қандай билим ва вазифаларини бажарадилар, бошқалари эса ўқитишга inert ва бефарқ бўладилар.

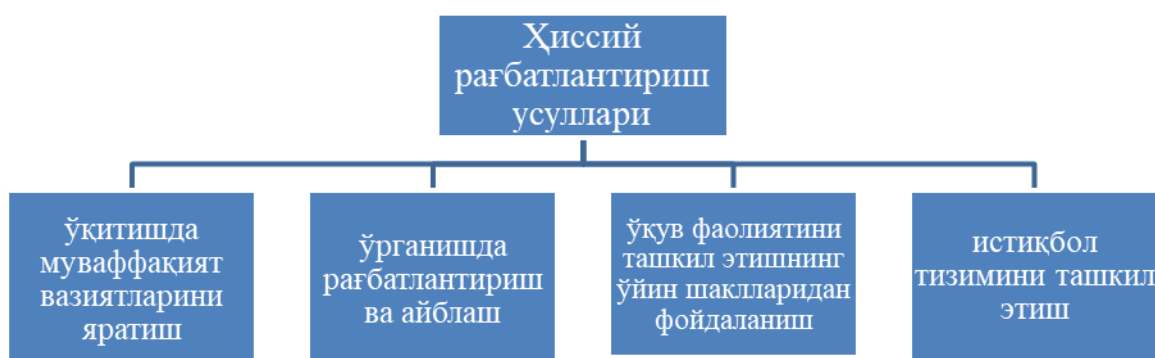
Нима учун? Дунёнинг етакчи ўқитувчилари ўқув жараёнини шундай ташкил этиш мумкинки, барча талабаларнинг билим қизиқиши ва фаоллиги юқори бўлади. Бунинг учун фаолиятда, энг аввало, ўқитишда ривожланадиган ва шаклланадиган билишга қизиқишни шакллантириш лозим. Билиш қизиқишларини шакллантириш шу имкониятни берадиган ўқув предметларининг мазмуни орқали ҳамда талабаларнинг мустақил ишлашларни ташкил этиш орқали юзага келади. Шунинг учун ўқув материалининг мазмунини пухта танлаш, илмий билимлар таркибидаги бойликларни кўрсатиш жуда муҳимдир. Ҳайратланиш-билишга кучли рағбат, унинг бирламчи элементи дир. Қизиқувчанлик билиш жараёнини бошқаради, қизиқувчанлик қизиқувчанликни ҳосил қилади. Ижобий ҳис-туйғулар ва кучли иродали ҳаракатлар фаол билишнинг келиб чиқишида. Когнитив қизиқиш ва қизиқувчанлик билимларни фаол эгаллаш, қизиқтирган саволларга фаол жавоб топиш ва тажриба орттиришнинг психофизиологик жараёнларини ўз ичига олади. Ақлий ва амалий ўқув-билиш жараёни эса қанчалик фаол бўлса, унинг натижаси шунчалик самарали бўлади [3].

НАТИЖАЛАР

Мустақил таълимни фаоллаштириш тамойиллари бугунги кунда динамик, интенсив, максимал даражада мустақил, самарали педагогик усул ва технологияларга асосланган таълим жараёнининг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда белгиланиши лозим. Бугунги кунда энг долзарби

талабанинг ўқув фаолиятидаги шахсий мавқеига асосланганлардир. Мустақил ишларни ташкил этишнинг турли шакллари, талабаларнинг мустақиллигини ривожланишига таъсир етувчи ўқитиш усуллари ва методларини излаб топиш ўқитувчининг асосий вазифаларидан биридир. Муайян тарбия усуллари танлашда унумли натижага интилиш керак.

Мустақил таълимни фаоллаштириш усуллари танлаш дарс тури, унинг таълимий ва ривожлантирувчи мақсад ва вазифалари ҳамда дарс мазмунига ҳам боғлиқ. Рағбатлантириш усуллари гуруҳи катта кичик гуруҳларга бўлинади (2-расм).

2-расм. Хиссий рағбатлантириш усуллари

Мустақил таълим ҳақида сўз юритар еканмиз, демак: талабанинг унга бўлган қизиқиши ва истаги, топшириқларни бажаришга тайёрлиги ва онги, шахсий савиясини ошириш истаги, тизимли ўрганиш. Лекин билиш фаолияти мустақилликсиз мумкин эмас. Билиш фаолияти ва мустақиллик бир-биридан ажралмасдир, фаол талабалар одатда мустақилдирлар; талабанинг ўз-ўзини фаоллиги пастлиги уни бошқаларга қарам қилади ва мустақилликдан маҳрум қилади.

Талабалар фаолиятини бошқариш анъанавий равишда фаоллаштириш деб аталади. Мустақил иш талабаларни бақувват, мақсадга мувофиқ ўқишга, пасив ва стереотипик фаолиятни енгишга, ақлий ишда пасайиш ва турғунликка ундашнинг доимий давом этадиган жараёни сифатида белгиланади. Фаоллаштиришдан асосий мақсад-талабалар фаоллигини шакллантириш, таълим жараёни сифатини оширишдир. Институтимиздаги педагогик амалиётимизда талабаларнинг билиш фаолиятини фаоллаштириш учун турли усуллардан фойдаланамиз. Улар орасида асосийлари хилма-хил шакл, метод ва ўқитиш воситалари, юзага келадиган вазиятларда уларнинг фаоллиги ва мустақиллигини рағбатлантирувчи шундай бирикмаларни танлашдир. Энг катта фаоллаштириш таъсири талабалар ўзлари шакллантириш ва мунозара ва мунозараларда иштирок ўз фикрларини ҳимоя керак бўлган вазиятларда

томонидан берилади; саволлар бериш, баҳолаш ва уларнинг дўстлари жавоб кўриб; аудиторияда ўзаро текширишлар давомида мутахассис сифатида ҳаракат; мустақил равишда аудиториядан ташқари ишлар учун мумкин бўлган вазифани танлаш; ўз-ўзини баҳолаш ва шахсий ютуқлари таҳлил ўтказиш; билим муаммоларга бир неча мумкин бўлган ечимлар топиш; профессионал муаммоларни ҳал қилиш учун турли йўллари изланг.

ХУЛОСА

Талабаларнинг ўқув жараёнида мустақил таълимни фаоллаштириш талабанинг шахсий сифатларини ҳисобга олишда муваффақиятли давом этади, бу эса биринчи педагогик шарт сифатида белгиланиши мумкин. Бу педагогик шартнинг самарадорлиги таълим жараёнида турли тарбиявий вазифалардан фойдаланиш орқали таъминланади, бу эса талабаларнинг индивидуал хусусиятларига таяниш имконини беради.

Қайси соҳада бўлмасин билимларни мустақил равишда эгаллашга интилиш – талаба фаолиятининг таълим муассасасидаги энг ажралиб турадиган хусусияти, мустақил ўқиб, билим орттириш асоси ҳисобланади. Таълим тизимида мустақил билим олиш, назорат қилиш мустақил таълим олишнинг асосий омилларидан бири ҳисобланади. Мустақил билим олишда аввало, талабаларда мустақил ишлашга, эркин, ижодий фаолият юритишга ва энг асосийси мустақил фикрлашга эҳтиёжни шакллантириш лозим. Умуман олганда, фаннинг ўқув-услубий жиҳатдан кўллаб-қувватланиши, олий ўқув юртининг ўқув жараёнига рақамли таълим ресурсларини жорий этишалоҳида ўқув таълимни ривожлантиришга, талабаларни мустақил йўналтиришга имконият яратади ва олий таълим муассасалари ўқув жараёнларида талабалар мустақил таълимнинг улушини ошириш зарур.

REFERENCES

1. Sh.M. Mirziyoev. “Ilm-fan yutuqlari – taraqqiyotning muhim omili”. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2016 yil 30 dekabr kuni mamlakatimiz etakchi ilm-fan namoyandalari bilan uchrashuvidagi nutqi. Xalq so‘zi: 2016 yil 31 dekabr. № 259 (6694)
2. Sh.M. Mirziyoev. “Jadal rivojlanayotgan iqtisodiyot uchun zamonaviy kadrlar kerak”. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 24 oktyabr kuni oliy ta’lim sohasini yanada rivojlantirish, kadrlar tayyorlash sifatini oshirish, ilm-fan va ishlab

chiqarish integratsiyasini kengaytirish masalalariga bag'ishlangan yig'ilishdagi nutqi-
Toshkent: president.uz/uz/lists/view/2107

3. В.С. Полозов Начертательная геометрия (информационно-параметрический подход в инженерных графических задачах): Учеб, пособие. Нижний Новгород, 2000. 60 с.

4. Г.И. Юшко Научно-дидактические основы организации самостоятельной работы студентов в условиях рейтинговой системы обучения: Авто-реф. дис.... канд. пед. наук. Ростов н/Д., 2001. 25 с.

5. Умиров, И. (2021). Таълим жараёнида электрон таълим воситаларини қўллашнинг педагогик-психологик омиллари. *Academic research in educational sciences*, 2(2).

6. Iskandarovich, U. I. (2021). Theoretical Fundamentals of Introduction of Electronic Educational Tools to the Educational Process. *Central asian journal of theoretical & Applied sciences*, 2(1), 1-7.

7. Asqarov, IB (2017). Bo'lajak kasb ta'limi o'qituvchilarini tadqiqot faoliyati uchun tayyorlashning asosiy bosqichlari. *Sharqiy Evropa ilmiy jurnali* , (5).

8. Аскарлов, И. Б. (2017). Управление и планирование процессом формирования исследовательских умений и навыков будущих преподавателей профессионального образования. *Школа будущего*, (2), 10-15.

9. Аскарлов, И. Б. (2017). ОСНОВНЫЕ ПОДХОДЫ И ПРИНЦИПЫ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБУЧЕНИЯ К ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ. *Актуальные научные исследования в современном мире*, (2-6), 25-32.

10. Аскарлов, И. Б. (2016). Подготовка к исследовательской деятельности будущего педагога профессионального обучения. In *Педагогическое мастерство* (pp. 39-42).